

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ ТА ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ

Хряпінський П. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри публічного права
Інституту гуманітарних і соціальних наук
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0000-0002-2894-1086*

Школа С. М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри публічного права
Інституту гуманітарних і соціальних наук
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0000-0003-0403-5916*

Запобігання належить провідне місце у правових засобах протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів поряд із виявленням, розкриттям, розслідуванням, призначенням та відбуванням покарання за їх учинення тощо. Звільнення від кримінальної відповідальності має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, гарантування миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам (частина 1 статті 1 Кримінального кодексу). У розділі XIII Особливої частини Кримінального кодексу «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» зосереджено п'ять видів звільнення від кримінальної відповідальності. Вони, як і загальні види звільнення від кримінальної відповідальності, за своїм змістом мають спільні ознаки: 1) здійснюються виключно судом від імені держави; 2) застосовуються до особи, яка вчинила злочин; 3) полягають у відмові від офіційного осуду, призначення покарання та визнання особи судимою. У справах про наркотики найпоширенішими є статті 307 і 309 Кримінального кодексу. За статтею 307 за останній рік засуджені 4 865 осіб, за статтею 309 – 15 137. Тоді як у 2017 році таких осіб було 2 758 і 13 682 відповідно. Робиться висновок, що спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності як засіб запобігання злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів має на меті самовикриття осіб, які вчинили нетяжкі злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, а також викриття джерела їх придбання або отримання іншим способом. Крім того, запобігання злочинам у сфері обігу наркотичних засобів здійснюється шляхом сприяння розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом. Спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності, у разі здійснення визначеного комплексу позитивної посткримінальної поведінки у сфері обігу наркотичних засобів, є імперативним для суду й остаточним для винного, а особа, яка його здійснила, визнається такою, що не має судимості.

Ключові слова: засоби протидії злочинності, запобігання, обіг наркотичних засобів, злочини, позитивна посткримінальна поведінка, здача наркотичних засобів, виявлення джерел придбання, звільнення від кримінальної відповідальності.

Постановка проблеми. У розд. XIII Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК) «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» (далі – злочини у сфері обігу наркотичних засобів) зосереджено значну кількість видів звільнення від кримінальної відповідальності як засобів протидії

злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Як складові елементи системи закону про кримінальну відповідальність, звільнення від кримінальної відповідальності мають своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, гарантування миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам (ч. 1 ст. 1 КК).

Спеціальні види звільнення злочинів у сфері обігу наркотичних засобів спеціально досліджувалися вітчизняними правниками, серед яких варто назвати: Ю.В. Бауліна, Л.В. Дорош, А.А. Музику, О.В. Наден та інших [1]. Натомість запобіжне спрямування вказаних норм не знайшло свого конкретного наукового розв'язання. Запобіганню належить провідне місце у правових засобах протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів поряд із виявленням, розкриттям, розслідуванням, призначенням та відбуванням покарання за їх скоєння.

Мета статті. Автори ставлять за мету цього дослідження сформулювати цілісне уявлення про спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності як засіб запобігання злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, з визначенням конкретних передумов та підстав застосування звільнення від кримінальної відповідальності в разі здійснення особою визначеного комплексу позитивної посткримінальної поведінки.

Виклад основного матеріалу. У розд. XIII Особливої частини Кримінального кодексу України зазначається, що особа, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (ч. 4 ст. 307 КК); особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені ч. 1 цієї статті (ч. 4 ст. 309 КК); особа, яка добровільно здала прекурсори, що призначалися для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних із незаконним обігом прекурсорів, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконні їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (ч. 4 ст. 311 КК). Особа, яка добровільно здала отруйні чи сильнодіючі речовини, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби та вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, а також за вчинення таких дій без спеціального на те дозволу (ч. 1 цієї статті) щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ч. 5 ст. 321 КК).

У 2020 р. в Єдиному судовому реєстрі зареєстровано приблизно 15 тисяч вироків, пов'язаних із наркотиками. Найчастіше до відповідальності притягувалися особи, затримані з канабісом, амфетаміном і метадоном. Рейтинг «популярності» наркотичних засобів у судових вироків виглядає таким чином: коноплі, канабіс, марихуана – 6 788 випадків; амфетамін – 1 814; метадон – 1 552; метамфетамін – 534; екстазі (MDMA) – 167; морфін – 159; макова солома – 137; кокаїн – 56; дезоморфін – 30; ЛСД – 24; героїн – 20; опіум – 9. Відзначається, що у 2020 р. більше 20 тисяч осіб звинувачено в поширенні, виготовленні і зберіганні наркотиків. Це на 20% більше, ніж у 2017 р. У справах, де йдеться про наркотики, найпопулярніші звинувачення за ст. ст. 307 і 309 КК. Обидві передбачають відповідальність за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення або пересилку наркотиків. Проте ст. 307 передбачає їх збут, а ст. 309 – ні. За ст. 307 за останній рік засуджені 4 865 українців, а за ст. 309 – 15 137. Тоді як ще у 2017 р. таких обвинувачених було 2 758 і 13 682 відповідно. За іншими статтями, пов'язаними із незаконним обігом наркотиків, а їх 23, звинувачують украї рідко, менше 20 випадків на рік [2].

Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності виступають своєрідними засобами запобігання деяким злочинам в Особливій частині КК та входять до інституту кримінального права звільнення від кримінальної відповідальності. З огляду на це вони, як і загальні види звільнення від кримінальної відповідальності, за своїм змістом мають спільні ознаки: 1) здійснюються виключно судом від імені держави; 2) застосовуються до особи, яка вчинила злочин; 3) полягають у відмові від офіційного осуду, призначення покарання та визнання особи судимою [3, с. 32].

Предмет злочинів у сфері обігу наркотичних засобів займає центральне місце у складах досліджуваних злочинів. Він визначений у Законі України від 15 лютого 1995 р. «Про наркотичні засоби,

психотропні речовини і прекурсори» [4], а також у Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. [5]. Не торкаючись зараз поняття й ознак кожного з різновидів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, зазначимо, що вищезгаданий Перелік складається із чотирьох таблиць (Таблиці I, II, III, IV), кожна з яких включає Список № 1 і Список № 2, а Таблиця I має й Список № 3. У них містяться переліки наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, обіг яких в Україні або взагалі заборонений (Список № 1 і Список № 2 Таблиці I), або обмежений заходами контролю різного ступеню суворості.

Перейдемо до конкретних правових характеристик застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності в разі здійснення комплексу позитивної постримінальної поведінки у злочинах у сфері обігу наркотичних засобів. Передумовою звільнення в разі незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є вчинення зазначених альтернативних злочинних дій у сфері обігу наркотичних засобів. Заохочення позитивної постримінальної поведінки, що передбачене в ч. 4 ст. 307 КК, поширюється зразу на два злочини: 1) незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 1 ст. 307); 2) незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ч. 1 ст. 309). Підставою для звільнення за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів виступає сукупність двох позитивних постримінальних дій винного: 1) добровільна здача наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; 2) вказівка на джерело їх придбання або сприяння розкриттю злочинів, пов'язаних із їх незаконним обігом. Незгодний із таким визначенням підстави для звільнення за ч. 4 ст. 307 КК С.В. Дрьомов, який вважає нею «незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, учинені фізичною осудною особою, що досягла 16-річного віку» [6, с. 143]. Непереконливою виглядає позиція цього дослідника, який ототожнює підставу кримінальної відповідальності і підставу звільнення від неї. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності в законі не вказані, натомість сталим є розуміння їх як учинення визначеного постримінального діяння, що містить склад правомірної поведінки. За суспільним змістом та правовими наслідками суспільно небезпечне діяння, яке визнається злочином, та позитивне постримінальне діяння особи після його вчинення не збігаються. Отже, і підстави цих видів поведінки у сфері кримінально-правового регулювання діаметрально протилежні й однаковими бути не можуть.

Добровільна здача наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є складовою частиною підстави для звільнення від відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів чи психотропних речовин та, на погляд більшості правників, полягає у видачі їх за своєю волею правоохоронним органам незалежно від мотивів, за умови реальної можливості розпорядитися ними іншим способом [7, с. 141]. Здача наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів визнається добровільною, якщо вона відбулася за обставин, коли особа мала й усвідомлювала можливість продовжувати протиправну діяльність, але не побажала цим скористатися. Звільнення від кримінальної відповідальності та закриття кримінальної справи на зазначених підставах має здійснюватися за порядком, передбаченим ст. ст. 285–288 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України. За цим же порядком звільняється від кримінальної відповідальності на підставі ч. 4 ст. 309 КК за дії, передбачені ч. 1 цієї статті, винна особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії. Здачу правоохоронним органам наркотичних засобів та психотропних речовин, що були предметом злочину, як основну суспільно корисну дію зазначили 235 опитаних нами працівників спецпідрозділів національної поліції, або 72,09%, сприяння розкриттю вчиненого злочину – 50 (15,33%), припинення злочинних дій з обігу наркотичних засобів та психотропних речовин – 37 (11,35%), повне визнання своєї вини та щире каяття у вчиненому злочині – тільки 4 (1,23%) [8, с. 232].

Другою частиною підстави для звільнення виступає: а) вказівка на джерело придбання наркотичних засобів чи б) сприяння розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом. О.В. Наден обґрунтовано розглядає ці складові частини як альтернативні та наголошує, що тільки одночасне поєднання першої й однієї з альтернативних ознак становить двоєдину підставу для звільнення від кримінальної відповідальності [9, с. 142]. Низка дослідників вважають, що закладанням вимоги «сприяння розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом» законодавець значно підвищує підставу для звільнення, що перешкоджає ефективному застосуванню цієї заохочувальної норми, та пропонують визнати підставою лише факт здачі наркотичних засобів чи психотропних речовин. Так, скажімо, деякі не розуміють, чому законодавець покладає на особу обов'язок сприяти розкриттю не тільки

конкретного злочину, за вчинення якого вона може бути звільнена від кримінальної відповідальності, а й інших злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів [6, с. 146]. Соціально корисні дії особи, яка вказала джерело придбання наркотичних засобів чи психотропних речовин або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, співвідносяться як окремі ланки процесу розкриття злочину. Вказівка на джерело придбання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є часткою більш широкого поняття «сприяння розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом». Розкриття злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, особливо вчинюваних організованими злочинними групами або злочинними організаціями, покладене на спеціалізовані підрозділи Міністерства внутрішніх справ та Служби безпеки України. Особа, яка вчинила злочин, може лише сприяти розкриттю відомих їй злочинів, що пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, наданням інформації щодо джерела, кількості, причетних до наркотичних злочинів осіб, а також надати інформацію, коли та яким способом вона придбала наркотичні засоби або психотропні речовини. На можливість встановлення конфіденційного співробітництва з будь-якими особами на засадах добровільності вказує п. 13 ч. 1 ст. 8 Закону України від 18 лютого 1992 р. «Про оперативно-розшукову діяльність» [10]. Добровільна здача наркотичних засобів або психотропних речовин є центральною соціально корисною дією винного в разі звільнення від відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення цих засобів та речовин. Держава зацікавлена в тому, щоб якнайбільше наркотичних засобів було вилучено з нелегального обігу і вони не дійшли до споживача-наркомана. Проте тільки добровільної здачі наркотичних засобів або психотропних речовин недостатньо, щоб визнати особу такою, що остаточно втратила суспільну небезпечність. Тому альтернативно, на вибір особи, додатково визначається: а) вказати на джерело придбання наркотичних засобів чи психотропних речовин або б) активно сприяти розкриттю злочинів, пов'язаних із їх незаконним обігом.

Активне сприяння розкриттю злочинів неоднозначно сприймається із двох причин: по-перше, поняття «активне сприяння» є оцінним, отже, відразу переводить імперативне звільнення у фактично необов'язковий, дискреційний різновид. Суперечливість може проявитися в ситуації, коли особі, яка здала наркотичні засоби чи психотропні речовини органам влади чи місцевого самоврядування та не змогла вказати джерело їх придбання, але сприяла розкриттю інших відомих їй злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів чи психотропних речовин, суд може відмовити у звільненні, вмотивувавши рішення відсутністю «активного сприяння». Вимога сприяння розкриттю невизначеного кола злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів чи психотропних речовин, є неконкретною. Особа повинна спокутувати особисту провину у вчиненні конкретного злочину, у зв'язку із чим вона обвинувачується у вчиненні відповідного злочину у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. У вирішенні цього питання варто виходити з такого. Добровільна здача наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є обов'язковим елементом позитивної поведінки винного. Вказівка ж на джерело придбання наркотичних засобів чи психотропних речовин є елементом більш об'ємного і складного процесу розкриття злочину, який за вимогами закону здійснюють уповноваженні державою органи національної поліції. Отже, природно поєднати в єдиному переліку суспільно корисного діяння вимоги: а) вказати джерело придбання наркотичних засобів чи психотропних речовин або їх аналогів чи б) іншим шляхом сприяти розкриттю вчиненого злочину. Спеціальне звільнення, передбачене в ч. 4 ст. 307 КК, у зв'язку із цим мало б таку редакцію: «4. Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила злочин передбачений ч. 1 цієї статті, ч. 1 ст. 309 цього Кодексу, якщо вона добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги та вказала джерело їх придбання або іншим шляхом сприяла розкриттю вчиненого злочину».

Спеціальне звільнення особи від кримінальної відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ч. 4 ст. 309 КК). Під час вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ч. 4 ст. 309 КК, – звертається увага в огляді судової практики, – суд має з'ясувати, чи справді особа страждала від наркотичної залежності та потребувала лікування. Встановлення такого діагнозу, як наркоманія, а також проходження особою курсу її лікування може здійснюватися лише в лікувальному закладі, який має ліцензію на цей вид діяльності. Добровільність звернення до лікувального закладу та початок лікування від наркоманії як умова звільнення від кримінальної відповідальності особи на підставі ч. 4 ст. 309 КК має місце тоді, коли особа ставить за мету вилікуватися, а не ухилитися від кримінальної відповідальності за вчинений злочин. Звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 309 КК неможливе, якщо обвинувачений під час судового розгляду заперечує проти закриття кримінального провадження. У такому разі кримінальне провадження повинно бути продовжене в загальному порядку [11, с. 4]. Передумовою

звільнення за ч. 4 ст. 309 КК є ті ж самі альтернативні дії з тим же предметом злочину, що передбачені в ч. 1 ст. 307 КК та полягають у незаконному виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні чи пересиланні наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту. Відмінність досліджуваних злочинів полягає у відсутності спеціальної мети – збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. На злочин, передбачений ч. 1 ст. 309 КК, поширюють свою дію водночас дві заохочувальні норми: ч. 4 ст. 307 та ч. 4 ст. 309 КК. Підставою для звільнення за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту є сукупність позитивної посткримінальної поведінки, що утворюється з а) добровільного звернення до лікувального закладу і б) початку лікування від наркоманії. Наведемо два показові приклади: постановою суду від 12 березня 2004 р. В. звільнений від кримінальної відповідальності на підставі ч. 4 ст. 309 КК. У грудні 2003 р. В. придбав у невстановленої особи 5,2 г марихуани для власного споживання, без мети збуту, тобто вчинив злочин, передбачений ч. 1 ст. 309 КК. До початку судового засідання він звернувся із клопотанням до суду звільнити його від кримінальної відповідальності у зв'язку з тим, що він добровільно здав наркотичний засіб органам внутрішніх справ та в цей час добровільно проходить курс лікування в місцевому наркологічному диспансері [12]. На відміну від цього випадку, вироком Першотравневого районного суду м. Чернівців від 10 грудня 2007 р. ОСОБА_2 засуджена за ч. 1 ст. 309 КК на два роки позбавлення волі. На підставі ст. 75 КК звільнена від відбування призначеного покарання з випробуванням строком на один рік, якщо вона протягом випробувального терміну не вчинить нового злочину і виконає покладені на неї обов'язки. Вона 12 червня 2007 р. приблизно о 12:00 дня незаконно придбала без мети збуту для власного вживання в невстановленої особи два одноразові медичні шприца з наркотичною речовиною – концентратом з макової соломи (екстракційний опій), ємкістю 18 та 15 мл відповідно, що становить загальну вагу в перерахунку на суху речовину 0,69 г. Того ж дня незаконно придбаний наркотичний засіб засуджена помістила в поліетиленовий пакет та зберігала при собі без мети збуту. О 13:00 того ж дня ОСОБА_2 біля магазину «Свросота» була затримана працівниками міліції й у присутності понятих у неї було вилучено два одноразові медичні шприца із зазначеною наркотичною речовиною, що в перерахунку на суху речовину становить 0,69 г, яку вона незаконно зберігала при собі без мети збуту. На вирок адвокат ОСОБА_1 та засуджена ОСОБА_2 подали апеляції, у яких ставлять питання про скасування вироку суду та застосування до засудженої ч. 4 ст. 309 КК. В обґрунтування своїх апеляцій кожний окремо посилається на те, що ОСОБА_2 добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, це жодним чином не було пов'язано з порушенням кримінальної справи. На думку апелянтів, суд першої інстанції безпідставно дійшов висновку, що звернення засудженої до лікувального закладу є вимушеним, з метою уникнення від кримінальної відповідальності. Ухвалою Колегії суддів судової палати у кримінальних справах апеляційного суду Чернівецької області від 12 лютого 2007 р. зазначені апеляції залишені без задоволення, а вирок без змін, оскільки суд дійшов висновку про те, що звернення засудженої в лікувальний заклад було вимушеним, з метою уникнення кримінальної відповідальності, не мало добровільного характеру, як того вимагає ч. 4 ст. 309 КК [13].

Добровільне звернення до лікувального закладу, на думку І.О. Никифорчина, полягає у проханні, заяві чи вимозі, зверненій до організації (установи) охорони здоров'я шляхом особистої явки або іншим шляхом [14, с. 10]. О.В. Наден дає більш містке визначення добровільного звернення як учиненого на власний розсуд особисто чи через інших осіб звернення будь-яким способом до лікувального закладу чи окремого лікаря із проханням провести лікування особи від наркоманії за наявності її в цієї особи й усвідомлення особою можливості продовжувати нелікування цієї хвороби [15, с. 13]. Загальновизнані соціальні, психологічні, медичні й інші проблеми, пов'язані з лікуванням наркозалежних осіб, особливо молодого віку. Тому ми погоджуємося з останнім поглядом.

Спеціальне звільнення особи від кримінальної відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів (ч. 4 ст. 311 КК). Передумовою цього звільнення виступає незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів із метою їх використання для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин. Прекурсорами є речовини та їх солі, що використовуються у виробництві, виготовленні наркотичних засобів та психотропних речовин, включені до Списку № 1 і Списку № 2 Таблиці IV Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, обіг яких в Україні заборонений або обмежений заходами контролю різного ступеню суворості. Дії щодо прекурсорів полягають у виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні чи пересиланні з метою використання для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, за змістовим навантаженням є такими самими, як і в разі вчинення злочинів, передбачених ч. 1 ст. 307 та ч. 1 ст. 309 КК [16]. Уперше на проблему звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне поводження із прекурсорами звернув увагу А.А. Музика,

який зазначив, що незаконний обіг прекурсорів порівняно з незаконним обігом наркотичних засобів чи психотропних речовин характеризується меншим ступенем суспільної небезпечності. Однак цей висновок дисонує з позицією законодавця. Свідченням цього є відсутність у кримінальному й адміністративному законодавстві заохочувальних норм, які можна було б застосувати в разі вчинення певних дій, пов'язаних із прекурсорами, та відповідно пропонував ввести положення про те, що особа звільняється від кримінальної відповідальності за незаконні дії із прекурсорами на тих же підставах, що й особи, які вчинили незаконні дії з наркотичними засобами чи психотропними речовинами [17, с. 229]. Підставою для звільнення за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів є сукупність двох суспільно корисних посткримінальних дій, як-от: а) добровільна здача прекурсорів, що призначалися для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин; б) вказівка на джерело їх придбання або сприяння розкриттю злочинів, пов'язаних із незаконним обігом прекурсорів, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Як бачимо, законодавець не тільки сприйняв зазначену пропозицію, а й дослівно відтворив звільнення за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів із метою та без мети збуту (ч. 4 ст. 307 КК). Це дозволяє нам лише пунктиром позначити підставу для звільнення за незаконне поводження із прекурсорами [18, с. 390]. Добровільна здача прекурсорів, які призначалися для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, полягає у фізичній їх передачі в розпорядження органів влади чи місцевого самоврядування, коли така особа має можливість і усвідомлює подальше незаконне поводження із цими речовинами. Вказівка на джерело придбання – це правдиве та невимушене інформаційне повідомлення про обставини незаконного придбання прекурсорів. Сприяння розкриттю злочинів, пов'язаних із незаконним обігом прекурсорів, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, передбачає будь-яке сприяння у виявленні та закріпленні доказів у справах про злочини, що передбачені ст. ст. 305–320 КК [18, с. 390].

Спеціальне звільнення особи від кримінальної відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збуту отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів. Особа, яка добровільно здала отруйні чи сильнодіючі речовини, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби та вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних із їх незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, а також за вчинення таких дій без спеціального на те дозволу (ч. 1 цієї статті) щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ч. 5 ст. 321 КК). Передумовою досліджуваного звільнення є вчинення однієї з альтернативних дій, передбачених ч. 1 ст. 321 КК, а саме: незаконного виробництва, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збуту отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, а також здійснення таких дій щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних або сильнодіючих речовин, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, учинені без спеціального на те дозволу [19, с. 144–145]. Підставою для звільнення є взята в єдності позитивна посткримінальна поведінка особи, а саме: 1) добровільна здача отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; 2) вказівка на джерело їх придбання або сприяння розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом. Вимоги закону щодо позитивної посткримінальної поведінки особи у вигляді добровільної здачі зазначених предметів підвищеної небезпеки, а також вказівки на джерело їх придбання або сприяння розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, за своїм змістовим наповненням цілком збігаються з підставами для звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченими в ч. 4 ст. 307 і ч. 4 ст. 311 КК, що розглянуті вище. Відрізняються вони лише предметом злочину [20, с. 95–96]. У ч. 4 ст. 307 ним виступають наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги; у ч. 4 ст. 311 – прекурсорі; у ч. 4 ст. 321 – отруйні чи сильнодіючі речовини, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби.

Висновки. Вищевикладене дозволяє нам підсумувати, що спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності як засіб запобігання злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів має на меті самовикриття осіб, які вчинили нетяжкі злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, добровільну здачу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також викриття джерела їх придбання або отримання

в інший спосіб. Крім того, запобігання злочинам у сфері обігу наркотичних засобів здійснюється шляхом сприяння розкриттю злочинів, пов'язаних із їх незаконним обігом. Спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності, у разі здійснення визначеного комплексу позитивної посткримінальної поведінки у сфері обігу наркотичних засобів, є імперативним для суду й остаточним для винного, а особа, яка його здійснила, визнається такою, що не має судимості. Усі вищезазначені кримінально-правові заходи мають дієвий запобіжний потенціал у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Khriapinskiy P., Shkola S. Exemption from criminal liability as a means of crime prevention in the field of trafficking narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors and other crimes against public health

Prevention occupies a leading place in the legal means of combating crimes in the field of drug trafficking, along with the detection, detection, investigation, appointment and serving of punishment for their commission, and so on. Exemptions from criminal liability have the task of providing legal protection of human and civil rights and freedoms, property, public order and public safety, environment, constitutional system of Ukraine from criminal encroachments, ensuring peace and security of mankind, as well as crime prevention (Part 1 of Art. 1 Criminal Code). Chapter XIII of the Special Part of the Criminal Code "Crimes in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors and other crimes against public health" contains five types of exemption from criminal liability. They, as well as general types of exemption from criminal liability, in their content have common features: 1) are carried out exclusively by the court on behalf of the state; 2) apply to the person who committed the crime; 3) consist in refusal of official condemnation, sentencing and recognition of a person as a convict. In drug cases, the most common are Articles 307 and 309 of the Criminal Code. According to Art. 307 for the last year 4 865 persons were condemned, and Art. 309 – 15 137. While in 2017 there were 2 758 and 13 682 such persons, respectively. It is concluded that the special exemption from criminal liability as a means of preventing crimes in the field of drug trafficking, psychotropic substances, their analogues or precursors is aimed at self-disclosure of persons who committed minor crimes in the field of drug trafficking, as well as revealing the source of their acquisition or otherwise obtained. In addition, the prevention of drug trafficking is carried out by facilitating the detection of crimes related to drug trafficking. Special exemption from criminal liability, in the case of a certain set of positive post-criminal behavior in the field of drug trafficking, is imperative for the court and final for the perpetrator, and the person who committed it is recognized as having no criminal record.

Key words: means of counteracting crime, prevention, drug trafficking, crimes, positive post-criminal behavior, surrender of drugs, identification of sources of acquisition, release from criminal liability.

Література:

1. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с. С. 266–288 ; Дорош Л.В. Звільнення від кримінальної відповідальності за наркозлочини як засіб протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *Актуальні проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин* : збірник наукових праць. 2006. № 2 (31). С. 136–141 ; Музика А.А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів : монографія. Київ : Логос, 1998. 324 с. С. 224–232 ; Наден О.В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : монографія. Харків : Право, 2003. 224 с.
2. За які наркотики найчастіше судили українців у 2020 р. : від марихуани до опіуму. *Сайт платформи Опендатабот*. URL: <https://strana.ua/news/314317-za-kakie-narkotiki-chashche-vseh-sudjat-v-ukraine.html> (дата звернення: 30.01.2021).
3. Про наркотичні засоби, психотропні речовини, і прекурсори : Закон України від 15 лютого 2005 р. (із змінами та доповн., станом на 1 лютого 2021 р.). *Інформаційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-вр#Text> (дата звернення: 30.01.2021).
4. Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : постанова Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. (із змінами та доповн., станом на 1 лютого 2021 р.). *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-п#Text> (дата звернення: 30.01.2021).

5. Дрьомов С.В. Проблемні питання звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 307 КК України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* : збірник наукових праць. 2006. № 2. С. 141–147.
6. Никифорчин И.А. Уголовная ответственность за незаконный оборот наркотических средств : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харьков, 1994. 179 с.
7. Хряпінський П.В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України : навчальний посібник. Запоріжжя : ЗНУ, 2010. 270 с
8. Наден О.В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : монографія. Харків : Право, 2003. 224 с.
9. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. (із змінами та доповн., станом на 1 лютого 2021 р.). *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 30.01.2021).
10. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у провадженнях щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період із 2018 р. по травень 2020 р. / упоряд. : Правове управління департаменту аналітичної та правової роботи ВСУ. 2020. 46 с. *Офіційний вебсайт Верховного Суду України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogljad_KKS_02_07_2020.pdf (дата звернення: 30.01.2021).
11. Справа № 1-5/04 // Архів місцевого суду Шевченківського району м. Запоріжжя за 2004 р.
12. Єдиний державний реєстр судових рішень (ЄДРСР). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2451694/> (дата звернення: 30.01.2021).
13. Никифорчин И.А. Уголовная ответственность за незаконный оборот наркотических средств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харьков, 1994. 19 с.
14. Наден О.В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 20 с.
15. Про судову практику у справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 4. *Інформаційний сервер Верховного Суду України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-98#Text> (дата звернення: 30.01.2021).
16. Музика А.А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів : монографія. Київ : Логос, 1998. 324 с.
17. Хряпінський П.В. Заохочувальні кримінально-правові норми як ефективний засіб запобігання злочинам. *Держава і право* : збірник наукових праць. Київ, 2009. Спецвипуск. С. 387–392.
18. Кузнєцова О.В. Поняття та класифікація отруйних і сильнодіючих речовин. *Вісник Академії адвокатури України*. 2005. № 3 (4). С. 143–149.
19. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення : коментар до розд. XIII Кримінального кодексу України / С.В. Албул та ін. ; за заг. ред. І.П. Катеринчука. Одеса : ОДУВС, 2018. 110 с.